

Георгій Кожолянко

Раймунд Кайндль про етноніми «руснаки», «русини» і «українці»

George Kojolianko

Raimund Friedrich Kaindl about ethnonyms «Rusnaks», «Ruthenians» and «Ukrainians»

The contribution of the German scientist Raimund Kaindl's research in question of own name of Ukrainians from Bukovina at the end of XIX - early XX century., in particular the research of ethnonyms «Rusnaks», «Ruthenians» and «Ukrainians» are analyzed.

Keywords: Raimund Kaindl, ethnonym, language, «Rusnaks», «Ruthenians», «Ukrainians», autochthony, Ukrainian population of Bukovina, historical material, ethnographic material, customs, rituals

Проаналізовано внесок німецького вченого Раймунда Кайндля у дослідження питання самоназви українців Буковини в кінці XIX – початку XX ст., зокрема дослідження етнонімів «руснаки», «русини» та «українці». На основі вчення Р. Кайндля обгрунтовано, що етнонім «руснаки» офіційною використовувався австрійською адміністрацією до кінця перебування Буковини у складі Австрії (1918 р.)

Ключові слова: Раймунд Кайндль, етнонім, мова, «руснаки», «русини» і «українці», «рутени», автохтонність, українське населення Буковини, історичний матеріал, етнографічний матеріал, звичаї, обряди

У серпні 2016 р. виповниться 150 років від дня народження фундатора історико-етнологічної науки у Буковинському краї, професора і ректора Чернівецького університету Раймунда Фрідріха Кайндля.

Мета даної статті – дослідити погляди вченого на використання історичних етнонімів українців Буковини.

Народився Р. Ф. Кайндль 31 серпня 1866 р. у м. Чернівці в учительській сім'ї. У 1885-1891 рр. навчався в Чернівецькому університеті. У 1893 р., виконавши під керівництвом професора Йоганна Лозерта і захистивши докторську дисертацію з австрійської історії, став доктором філософії. З 1901 р. працював екстраординарним позаштатним професором австрійської історії, а з 1905 р. – штатним професором філософського факультету. У 1906/1907 р. Раймунда Кайндля обрано деканом філософського факультету, а в 1912/1913 р. – ректором університету. Працюючи професором Чернівецького університету, керував історичним семінаром, був членом центральної комісії мистецтв та історичних пам'яток у Відні.

На початку Першої світової війни Р. Ф. Кайндль перебрався до Відня, де майже рік займався питаннями допомоги біженцям зі східних регіонів Австрійської імперії. З початку 1915/1916 навчального року він став професором

австрійської історії в університеті м. Грац (Австрія), де працював до кінця життя (помер 14 березня 1930 р.).

Перу вченого-етнолога належить більше 300 наукових праць, які не втратили своєї цінності і зараз, оскільки в них містяться важливі джерельні матеріали з матеріальної та духовної культури українців, румунів, німців Буковини, Гуцульщини та Закарпаття. Р. Ф. Кайндль започаткував серію історичних праць про Буковину, серед яких найбільш цінною є тритомна «Історія Буковини», третій том якої містить переважно етнологічні матеріали¹.

Ще під час навчання в Чернівецькому університеті і в наступному періоді, працюючи його професором, Р. Ф. Кайндль майже щорічно проводив кількомісячні дослідницькі експедиції у різні етнографічні зони Буковини (Прутсько-Дністровське межиріччя, передгір'я, Гуцульщину). Але найбільше експедиційних днів він все ж таки проводив у Карпатах, Українському Прикарпатті та Закарпатті.

У праці «Етнографічні рейди у Східні Карпати», опублікованій у Відні у видавництві Антропологічного товариства у 1898 р., Р. Ф. Кайндль вказує, що його зацікавлення етнографічними дослідженнями мешканців Карпат почалось у 1886 р. Як результат цих досліджень були опубліковані праці «Гуцули» (1894 р.) та «Будинок і двір у гуцулів (1896 р.).

При цьому зазначається, що він прагнув також дослідити північносхідних сусідів гуцулів – «одноплемінних руснаків». Проте зацікавлення руснаками у Р. Ф. Кайндля відмічено ще у кінці 80-х років ХІХ ст., коли у Чернівцях ним було опубліковано книгу «Русини на Буковині» (1889 р.).

У роботі «Рутени в Буковині» він досліджує походження українців та характерні їх риси матеріальної і духовної культури².

В австрійських офіційних документах, книгах, журнальних і газетних статтях останньої чверті ХVІІІ – початку ХХ ст. для позначення українців Буковини використовувався термін «рутени» («Ruthenen») – німечений латинський термін³.

Р. Ф. Кайндль у праці «Етнографічні рейди у Східні Карпати» (1898 р.) вказує на спільність мови, одягу, їжі, житла, звичаєво-обрядової культури русинів Карпат з українцями Прикарпаття⁴.

Зокрема, характеризуючи народну архітектуру русинів Буковини, він писав: «За своїм облаштуванням селянські садиби Буковини і Галичини дуже подібні. Житловий будинок (хижа) тут, як і там, у значній мірі складаються з трьох частин: через вхідні двері хати попадаєш в сіни («хорони»), звідси направо вступаєш у кімнату «хижу», а наліво у комору. Остання може бути відсутньою, в такому випадку хата має два приміщення⁵. Далі він подає опис будівництва та інтер'єру русинської хати, порівнюючи з хатою українців Прикарпаття, відзначаючи подібність у конструктивних типах і способах спорудження.

Щодо самої назви «руснак», Р. Ф. Кайндль у цій же праці писав: «... виправдовується, висловлене мною у іншому місці, що назва «руснак» є єдиною народною для українців. Усі українці у низинах і в горах, на Буковині, Галичині і Угорщині (Закарпатті – Г. К.) називають себе руснаками»⁶

Досить детально зупинився Р. Ф. Кайндль на питанні назв «руснак», «русин» у праці «Будинок і двір у руснаків»⁷. Він вказує, що, готуючи свою першу працю про українців десять років тому, зустрівся з великою плутаниною у розумінні термінології українців. У офіційній мові використовувалась назва «українці», яка включала всіх українців разом з гуцулами. Проте у окремих авторів праць з українознавства можна було зустріти ще назви «малоруси» («kleinrussen»), червоні руси («rottrusse»), реусируси («reuserusse»). Відомо, що всі ці назви, вказує Кайндль, не були народними і вживаними. Відповідно, деякі етнографи прагнули замінити їх словом «русин» («rusyn»), назвою, якою позначаються в українській і польській письмовій мові усі українські етнічні групи, не беручи до уваги те, що це слово так само мало вживане, як і попередньо вказані слова. Відомо також, що це слово деколи по відношенню до українців використовувалось з образливою метою. Натомість в українців Буковини повсюдно використовувався прикметниковий термін «руский», «руска». Але у німецькій мові його використати не було можливості. Тому перевагу потрібно дати словам «українець», «український» – «ruthene», «ruthenisen». Останні терміни, на думку Р. Кайндля, є давніми, дуже поширеними і перебувають в офіційному вжитку. Тому немає сенсу в німецькій мові використовувати вживані в українській і польській письмовій мові вираз «русин» або похідні від нього форми⁸.

Для обґрунтування давності і автохтонності українського населення на Буковині Р. Кайндль залучив історичний матеріал. Зокрема він використав історично-топографічний опис Буковини 1783 р. (картографічної експедиції на Буковину під керівництвом Будинського): «Оскільки більша частина місцевих мешканців – польські піддані, то вони є переважно «руснаками», у більшості випадків розмовляють на руській мові»⁹.

Щодо питання про польське підданство, то Р. Кайндль подає наступне роз'яснення цієї тези: «Щодо назви «руснаки», то ця назва є першою, яка стала відомою австрійським чиновникам, що прийшли в країну. При цьому потрібно відзначити ще й те, що вони не прийшли з Галичини або були поляками. Тому неправильний той погляд, що ця назва стала вживаною лише під польським впливом, у час об'єднання Буковини з Галичиною 1786-1848 рр.»¹⁰. Свій висновок автор підтверджує словами з доповіді першого австрійського управителя (військової адміністрації) Буковини – генерала Сплені від 1775 р: «При обговоренні задатків і характеру буковинців, а також їх звичаїв і поведження – потрібно розрізняти руснаків і молдован»¹¹.

У праці Р. Кайндля «Будинок і двір руснаків» звертається увага і на те, що назви «руснак» або «руснак» часто зустрічаються як українські прізвища. Сто-

совно інших етнічних назв українців на Буковині і Галичині – гуцули, лемки, бойки, підгіряни, поляни, то він констатує, що гуцули кажуть «Ми руські люди, але пересування на коні «по гуцульськи».

Цікавою є розроблена Кайндлем схема назв, які пов'язані з українцями-русинами як українським етносом. На його думку, терміни русини (українці), русинський (український) включають в себе: руснаки, руснацький, гуцули, гуцульський, бойки, бойкський, лемки, лемкський¹².

Ще одним цікавим дослідженням Р. Ф. Кайндля є вивчення особливостей святкового календаря українців-русинів Буковини, здійснене у праці «Святковий календар руснаків і гуцулів»¹³. Автор на основі фактологічного матеріалу показує, що гуцульський і український обрядовий цикл свят є майже ідентичним, за винятком певних окремих місцевих сільських відмінностей, які завжди присутні у духовній культурі певного народу чи регіону. Такі ж висновки зроблені Кайндлем і в праці «Весілля рутенів у Берегометі на Пруті»¹⁴. Він подає у цій праці детальний опис українського весілля с. Берегомет, що на Кіцманщині Верхнього Буковинського Попруття, та робить висновок про подібність весільної обрядовості українців-руснаків цього села з весіллям українців сусідньої Галичини.

Найперше потрібно відзначити те, що в етнічній історії українців протягом багатомісячного періоду відбувались складні процеси, які були обумовлені як історичними, так і географічними факторами. Зокрема, Карпатські гори були природною перепоною нормального спілкування між українцями, які заселяли рівнинну частину, прикарпатські і гірські терени, в результаті чого виникали і закріплювались певні відмінні риси у традиційній культурі, мові і навіть у ментальності.

Значну роль у формуванні особливих рис культури і побуту західноукраїнського населення відігравали політичні фактори. Впродовж кількох століть до середини ХХ ст. західноукраїнське населення перебувало у складі різних держав (Австрії, Угорщини, Польщі, Румунії) і під асиміляційним впливом пануючих у цих країнах етносів поступово формувались відмінності у культурі, що було причиною прояву нібито окремої етнічної свідомості.

У той час, коли у основного масиву українців відбувалась консолідація і формування української нації, окремі групи українців затримувались у своєму національному розвитку. Відповідно спостерігалось і збереження старого етноніма у цих груп українців – «русин». На кінець ХХ ст. через запозичення елементів культури народів, що проживали поряд, позбавлення можливості вільного спілкування етнічна ситуація з різними групами українців у Словаччині, Сербії, Угорщині, Румунії, Польщі настільки стала складною, що вони все більше віддалялись одна від одної, втрачали спільну мовну і культурну основу, залишаючись об'єднаними лише історичною пам'яттю та давнім етнонімом – «русини».

Розділеність державними кордонами утруднювала спілкування між населенням Центральної та Західної України. Переважну більшість населення у XIX ст. на українських теренах складали селяни, які переважно жили замкнутим життям у своїх населених пунктах і мало спілкувалися з мешканцями віддалених сіл і міст. Усе це привело до формування відмінностей у культурі і діалектизмі української мови.

Предки сучасних українців на західноукраїнських теренах буквально до початку XX ст. називали себе етнонімом «русин». З формуванням і розвитком українського національного руху у кінці XIX ст. та інтенсивних етноконсолідуючих процесів в Україні у першій половині XX ст. цей етнонім зник, залишившись лише у невеликій частини українців Закарпатської області України (менше одного відсотка населення цієї області).

Русинами називало себе до початку XX ст. українське населення Галичини і Буковини, яке у XX ст. повністю перейшло на сучасний етнонім – «українці», і старого терміна «русини» у наш час не відмічено. З цього приводу буковинський політолог І. Буркут писав: «Коли відбувається консолідація нації, то на зміну старим етнонімам часто приходять новий...»

Впровадження нового аутоетноніма *українці* почалося на сході Австро-Угорщини лише в кінці XIX – на початку XX ст., але процес цей відбувався повільно і спочатку охоплював тільки освічені верстви населення – педагогів, юристів, чиновників, інженерів і лікарів, а також студентів, семінаристів, частину греко-католицьких і православних священників і особливо гімназистів та школярів взагалі»¹⁵.

¹ Kaindl R. F. Geschichte der Bukowina. III. – Czernowitz, 1889.

² Kaindl R. F. Ruthenen in der Bukowina. – Czernowitz, 1889.

³ Die Oesterreichische-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bukowina. – Wien, 1898.

⁴ Kaindl R. F. Ethnographische Streifzuge in den Ostkarpathen. Beitrage zur Hausbauforschung in Oesterreich. – Wien, 1898. – 245 s.

⁵ Там само. – С. 225–228.

⁶ Там само. – С. 248.

⁷ Kaindl R. F. Haus und Hof bei den Rusnaken // Globus. – №71. – Wien, 1897.

⁸ Там само. – С. 1.

⁹ Polek J. Die Bokowina zu Anfang des Jahres 1783. – Czernowitz, 1900.

¹⁰ Kaindl R. F. Haus und Hof bei den Rusnaken. – С. 4.

¹¹ Там само.

¹² Там само.

¹³ Kaindl R. F. Der Festkalender der Rusnaken und Huzulen. – Czernowitz, 1896.

¹⁴ Kaindl R. F. Die Hochzeitsfeier bei den Ruthenen in Berhometh am Pruth (Bikowina) // Globus. – №85. Wien, 1904.

¹⁵ Буркут І. Историческая судьба галицкого и буковинського русинства. Финал. // Русин. – №3 (17). – Кишинев, 2008. – С. 47–48.